

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 123 (2010)

Artikel: Variantas, correspondenza e poetologia en connex cun Sendas (1975)
da Hendri Spescha
Autor: Caduff, Renzo
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-323187>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 15.03.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

**Variantas, correspondenza e poetologia
en connex cun *Sendas* (1975) da Hendri Spescha**

Renzo Caduff

1. «E quia, meis char, ais la poesia malavita fingià a fin.»

Ils 4 da zercladur 1973 tarmetta Andri Peer a Hendri Spescha siu giudicat partenent il tozzel poesias novas dil ciclus provisorii *MO MIAS PLAGAS CONTAN* [1973]¹. Ina dallas poesias da Spescha previdas per siu ciclus era *PERTGEI FLURESCHA?*. Ils cussegls da Peer en connex cun quella poesia ein ils suandonts:

Eu pigliess SCO ANTRURAS a la fin da la prüma strofa, dimena

PERTGEI FLURESCHA LA SIRINGIA
PERTGEI ODURA IL SUITG
SCO ANTRURAS?

Inschinà subaintra quia üna schenonta abundanza. E quia, meis char, ais la poesia malavita fingià a fin. Perche quai chi sieua ais forse fich bain manià, mo na poesia. (Spescha ASL, 1.29.30)²

Bia pli dirs e directs vess il commentari dad Andri Peer buca saviu esser. Siu 'recept' ei numnadamein il suandont: Pren la poesia, fai da quater vers treis e streha ils ulteriurs otg. Peer ei cunscients da sia radicalitad e cuntinuescha: «Eu vez Tia indegnaziun e nu pigl meis parair nimia a la ligera» (ibid.). L'argumentaziun che suonda ei stringenta e coherent. La poesia seigi construida sin in principi falliu. Malgrad l'indifferenza dalla natira – caracterisada da Peer sco «gronda deessa chi perchüra, nudrischa, sbütta, desdrüa» – seigien nus tuttina ses affons; ferton che per nossa societad malgesta seigien sulettamein nus responsabels. Peer propona da prender la part «DILS EGLS CHE MIERAN / [...]» sco pugn da partenza per ina poesia da tip socialcritic. El numna sco models per quei gener da poesia pli balladesca ils treis «poets grits» Brecht, Enzensberger e Hernández (Spescha

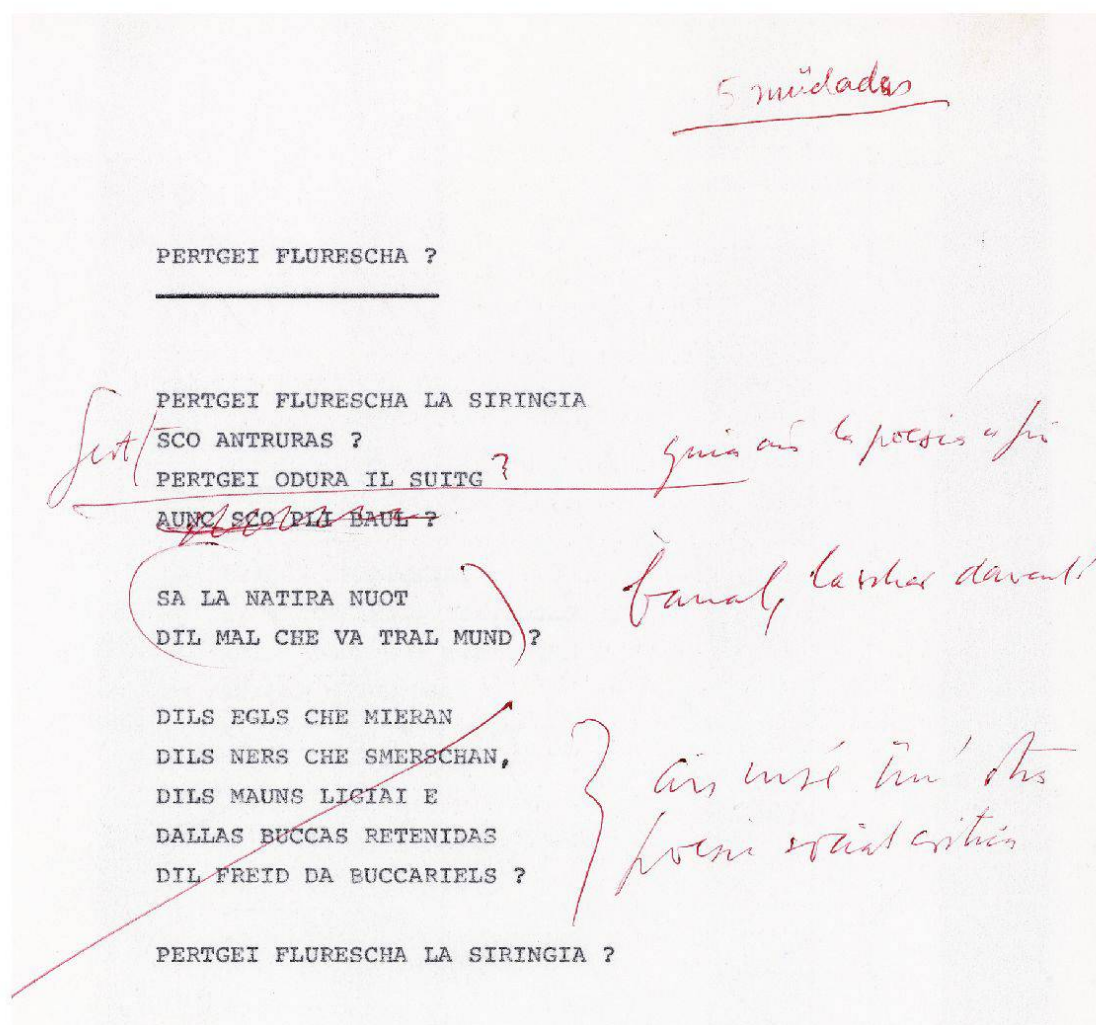
¹ Pigl entir ciclus *MO MIAS PLAGAS CONTAN* [1973] drova Spescha sco en *SINZURS* (1958) la scripziun en maiusclas, quella vegn mantenida cheu. Che la presentaziun grafica ha in'impurtonza muossa era il ciclus *alla notg* (1963), nua che tut vegn scret pign.

² Tier la correspondenza ed ils ulteriurs documents che sesanflan egl Archiv svizzer da litteratura (ASL) a Berna vegn mintgamai indicau il relasch correspondent e la signatura.

ASL, 1.29.30). Hendri Spescha sto haver priu a cor ils cussegls da siu lector, essend che la poesia *PERTGEI FLURESCHA?* vegn la fin finala buc recepida el ciclus definitiv *Sendas* (1975).

Las poesias sco talas tarmetta Peer denton buc anavos a Spescha sco el fa da saver el *post scriptum* da sia brev: «ils texts cha Tü m'hast tramiss, maltrattats possa bain salvar?» (ibid.). E pilver, las poesias dactiloscrettas da Hendri Spescha ch'ins anfla el relasch dad Andri Peer ein per gronda part maltractadas.

Las intervenziuns el text e las remarclas lapidasas laian sentir il slontsch ed il fiug dil lector Andri Peer e sedifferenzieschan aschia dil commentari

Poesia da Hendri Spescha cun remarclas da lectoraziun dad Andri Peer
(Peer ASL, A-4-a/1)

ch'ei d'in tun pli moderau. Auters exempels per illustrar quei tip d'intervenziuns ein:

vers da Hendri Spescha:

JEU POS CA PLI TEDLAR
CO TIA TSCHONTSCHA PLAIDA
D'AMICEZIA E D'AMICABLADAD.

remarcas dad Andri Peer:

impussibel

E CHE MES MAUNS EIN VITS
~~SCO QUELS D'IN FEGL PERDIU?~~

debel, laschar davent,
lesefrucht!

EN LA COTSCHNUR
DIL VERUCANO

ün pa scientific

EI NEIVA INA NEIV EN MEI,
E MIAS URAS CRODAN
~~CUN SILENZI STÉTC~~
EN ILS LENZEULS
~~D'IN AVEGNIR MALGUESS.~~

evitar massa blers adjectivs!

Schegie che quels exempels introductivs laian supponer correcziuns massivas era per las ulteriuras poesias dil ciclus, fuss ei problematic da veser la lectoraziun e la discussiun davart poesia e poetica sco influenza unilateralada dad Andri Peer viers Hendri Spescha.

Che l'influenza sa era succeder viceversa muossa il cass d'«ANTRURAS». Quell'expressiun ch'ei documentada mo pil sursilvan (cfr. DRG, s. v.) entupein nus dus onns pli tard tier Peer en sia poesia *Retuorn* (1975/2003:273)³:

Il merl da l'aua
ha il clom
d'antruras. (v. 7-9)

Ualti carteivel deriva l'occurrentza d'«antruras» ell'ediziun *Il chomp sulvadi* (1975) neu dalla lectoraziun dil ciclus da Hendri Spescha. Che la capientscha da quei adverb tipicamein sursilvan secapescha buc da sesez pils lecturs ladins muossa il suandont cass da lectoraziun. Cla Biert che ha lectorau las poesias dall'ediziun *La terra impromissa* (1979) da Peer remarca sper la versiun provisoriosa da *Sulom* il suandont:

³ En connex cul diever dad expressiuns sursilvanas ella lirica da Peer e l'idea d'in lungatg romontsch communabel mira Riatsch (1998:72).

L'erba disch da schi
e'l lichen es stat qua
d'antruras. (v. 1-3)

nu vain inclet
(Peer ASL, A-1-n/27)

Biert propona da substituir cun «es adüna stat qua»; Peer dat triev⁴, aschia che la versiun definitiva da *Sulom* (1979/2003:325s.) tuna:

L'erba disch da schi,
e'l lichen ais adüna
stat qua. (v. 1-3)

La suandonta contribuziun vul sclarir e documentar in process d'elavuraziun exemplar d'in'ovra moderna romontscha. Il cass da *Sendas* ei ideals, perquei che l'elavuraziun – d'in ciclus provisorii ad in ciclus definitiv – ei vegnida accumpignada d'in lectorat per part detagliau dad entgins amitgs dil poet Hendri Spescha. D'in pugn da vesta poetologic ein cunzun las remarclas dad Andri Peer d'interess.

Las damondas ein las suandontas: Tgei ha Hendri Spescha «unfrii»? Nua va il poet si'atgna via e risguarda buc ils cussegls dils «critichers»? Per saver rispunder a quellas damondas eis ei era necessari d'integrar enzacons commentaris poetologics posteriurs da Spescha arisguard il stil dallas poesias en *Sendas*.

2. Il ciclus *Sendas* e sia documentaziun

Sendas il tierz ciclus da poesias da Hendri Spescha⁵, cumpara sco ediziun bibliofila igl onn 1975 e cuntegn dudisch poesias cuortas, concentradas e 'grevas'⁶. Igl autur sez dat peisa al fatg ch'ei setracta d'in ciclus. Inaga el sottitel enten precisar il diember exact dallas poesias «Dudisch poesias da

⁴ Che quei ei buc adina il cass muossa il suandont exempel da lectoraziun. Biert fa suentar il tetel *LIMBUS* cun rispli in'enzenna da damonda, ualti cartivel per far attents che forsa buc tut las lecturas/ils lecturs enconuschien il limbo catolic. Peer aschunta en quei liug cun tenta a moda indignada «tottel!» (Peer ASL, A-1-n/28). Il tetel definitiv resta lu era vinavon *Limbus* (1979/2003:326).

⁵ Per Hendri Spescha (1928–1982) mira Spescha (1984), (1998) e cunzun la pagina d'inter-net: www.hendrispescha.ch.

⁶ «D'incuort vaina survgni *Sendas*, dudesch poesias, ingio ch'el [Hendri Spescha, R.C.] tira insembel üna culana oriundamaing bler plü extaisa. Quai sun texts poetics chi daran da morder al lectur, sco tuotta poesia cuntemporana chi merita quist nom, texts dimpersè chi palaintan ad ün poet concentrà sün situaziuns fundamentalas da sia existenza, poesias chi sun greivas d'impissamaint e da pissar.» (Peer 1976).

Hendri Spescha» e lu alla fin dil cudisch: «Dil ciclus SENDAS ein vegni stampai 600 exemplars. Ils exemplars 1–99 ein numerai e signai a maun dils auturs» (1975:s.p.). Avon *Sendas* ha Spescha giu publicau ils ciclus *Sinzurs* (1958) ed *alla notg* (1963). In onn suenter la mort dil poet ei plinavon l'edizium postuma *Per tei e per mei* (1983) cumparida⁷.

En connex cull'edizium da *Sendas* dat ei egl Archiv svizzer da litteratura (ASL) a Berna ina vasta documentaziun che stat en ina relaziun indirect-proporziunala cull'extensium minimala dallas dudisch poesias. D'ina vart existan pre-versiuns dallas poesias en fuorma dil ciclus *MO MIAS PLAGAS CONTAN* [1973]⁸, da l'otra vart dat ei ina reha corrispondenza partenent la lectoraziun da quei ciclus provisorii. Plinavon anflan ins era in diari da Hendri Spescha che cuntegn sias rispostas ad in questiunari da Felix Giger che datescha da 1979⁹. Quellas rispostas da Spescha anticipeschan ina part dils commentaris pertuccont siu stil e sia poetologia publicai pli tard ella *Litteratura* (Spescha 1981, 1982) ed ella *Gasetta Romontscha* (1981a)¹⁰.

Tut quels documents cuntegnan numerusas reflexiuns che gidan a reconstruir la genesa dil ciclus *Sendas* ed a capir la dinamica d'ina impurtonta fasa ella creaziun artistica dil poet Hendri Spescha. Tenor R. R. Bezzola ha il poet sez taxau las poesias da *Sendas* sco texts «d'in auter tien, vocabulari e tematica» (1979:742).

2.1 Igl avontext: dil provisorii al definitiv

La primavera 1973 sto Hendri Spescha haver giu tarmess ad entgins amitgs sias poesias novas [*MO MIAS PLAGAS CONTAN*, R.C.] cul giavisch per ina lectura critica. Sin fundament dalla corrispondenza en siu relasch san ins documentar ils nums da Reto R. Bezzola, Eduard Spescha, in frar dil poet, ed Andri Peer.

Sco ei resorta dalla risposta da R. R. Bezzola era lez vida preparar da gliez temps la part davart Hendri Spescha per sia *Litteratura dals Rumauntschs*

⁷ Agl intern da revistas ein aunc ils suandonts ciclus cumpari: *En Tes mauns* (7 poesias, en: *Igl Ischi* 44, 1958:12–19) e *Tschun viarvs* (en: *Ischi semestril*, ann. 64, nr. 12, 1979:14–16).

⁸ La teoria drova per quei tip da documents l'expressiun «avontext». Mira p.ex. Segre «avantesto» (1999:79–85).

⁹ Il questiunari ei buc vegnius publicaus a sias uras. Per ina versiun integrala da damondas e rispostas (provisorias) mira ussa *Questiunari da Felix Giger* sut www.hendrispescha.ch.

¹⁰ Corrispondenza e diari appartegnan agl «epitext privat» (Genette 2002:374ss.), ils commentaris poetologics agl «epitext public» (2002:346ss.). Per la distincziun dil «paratext» Genette (1992:10) en «peritext» ed «epitext» mira Genette (2002:11). Cfr. era Ganzoni (en lavur).

e *Ladins*¹¹. Hendri Spescha, lu secretari dalla Ligia romontscha (Spescha 1984:294), fuva era schiglioc in da ses informants. Bezzola tarmetta anavos il material empristau, scrivend il suandont:

Colombier NE / 29 av. 73

Cher signur Spescha,
 cò Al tramet inavous cun ingrazchamaint *Igl Ischi* 42–45, *Sinzurs*, *Alla notg e Il Clom* ch'èau possed aint illas *Annalas*, e tegn gugent Sias ultimas 11 Poesias¹² ch'El ho gieu la cumplaschentscha da m'impraster. Que m'ho offert l'ocasiun da vair e pruver da caracteriser Sia poesia lirica dal 1958 fin hoz [...] Cun que vezza El fingià scu ch'èau vez Sias ultimas ündesch poesias, v.d. scu ün'explosiun necessaria in ün stil aviert zieva la retschercha ritmica da *Sinzurs* usché püramaing lirica e la stupenda concentraziun chi prodüa la fuorma dal sonet bain serro in se sves. El ho radschun, que ais üna nouva vusch ed üna nouva tematica, in sieu möd na superiura, ma neir inferiura a las fasas precedaintas. (Spescha ASL, 1.29.14)

Alla fin cusseglia Bezzola da publicar las poesias cul tetel *MO MIAS PLAGAS CONTAN*. Siu resun consista en ina valetaziun generala dil niev ciclus enteifer l'ovra da Spescha ed ha aschia buc giu in'influenza directa per l'elavuraziun da *Sendas*¹³.

Las replicas dad Eduard Spescha e dad Andri Peer ein persunter pli detagliadas e lubeschan da reconstruir la configuraziun dil ciclus provisorii en damonda.

<i>MO MIAS PLAGAS CONTAN</i> [1973]	<i>Sendas</i> (1975)
1 <i>GIA VAN</i>	1 <i>Gia van</i>
2 <i>IL DUN</i>	7 <i>Raccolta</i>
3 <i>PERTGEI FLURESCHA?</i>	8 <i>Uss</i>
4 <i>TGI DAT?</i>	<i>Uras</i>
5 <i>JEU POS CA PLI</i>	6 <i>Tgei has ti fatg</i>
6 <i>TGEI HAS TI FATG?</i>	10 <i>Sendas</i>

¹¹ Quei muossa il fatg che las poesias da *Sendas* (1975) vegnan menziunadas leu mo agl ur, ferton che quellas dil ciclus provisorii *MO MIAS PLAGAS CONTAN* vegnan commentadas detagliadamein (Bezzola 1979:742s.).

¹² Sin basa allas interpretaziuns da Bezzola (1979:742s.) selai ei eruir ch'el era buc en possess dalla davosa poesia dil ciclus, *EI NEIVA INA NEIV*.

¹³ Cfr. era Bezzola: «In fat faun las 11 poesias l'impreschiun d'üna vaira explosiun d'ün esser umaun chi vivaiva cumplettamaing in sia vita interna e chi, tuot in üna vouta, evra ils ögls vers il muond extern, vers üna realited, davaunt la quela sieus ögls eiran serros» (1979:737–744; cheu 742). Tenor Bezzola dateschan las poesias dalla stad 1972 (ibid.).

7 *RACCOLTA*
 8 *USS*
 9 *JEU HAI*
 10 *SENDAS MORTAS*
 11 *LAVUR ENTIRA*
 12 *EI NEIVA INA NEIV*

11 *Lavur entira*
Quel ch'jeu sun
 9 *Jeu hai*
Bab
Ad Urs
 12 *Ei neiva ina neiv*

La numeraziun dallas poesias duei gidar a localisar las midadas enteifer ils dus ciclus. Ins vesa ch'igl autur ha gia previu dalla bial'entschatta in ciclus da dudisch poesias¹⁴ e che l'emprema e la davosa poesia midan buc posiziun d'in ciclus a l'auter. Ils tetels dils ciclus derivan neu da singulas poesias. Aschia anflan ins il tetel provisorii *MO MIAS PLAGAS CONTAN*¹⁵ sco vers final dalla poesia *LAVUR ENTIRA*; il tetel definitiv *Sendas* ei reprius dalla poesia cul medem tetel.

Dallas 12 poesias cuntenidas en *MO MIAS PLAGAS CONTAN* vegnan quater substituïdas ell'ediziun definitiva da *Sendas*. Ei setracta dil bloc da poesias: [2] *IL DUN*; [3] *PERTGEI FLURESCHA?*; [4] *TGI DAT?* e [5] *JEU POS CA PLI*. L'eliminaziun da quellas quater poesias fa buca surstar, sch'ins legia ils resuns dad Eduard Spescha e dad Andri Peer. En sia brev dils 9-7-1973 scriva Eduard Spescha il suandont davart las dudisch poesias:

Il tun general ei grischs e passivs. *Il Segner ei buns* etc.... [poesia introductiva da *Sinzurs*, R.C.] mussava ina autra tenuta. Ch'ella ei era avon maun en nova fuorma, pli zuppada muossa *Gia van*, denton sto ella esser propi encuretga. *Il dun e Pertgei flurescha* dat puspei da dubitar en quei senn. Propi «attratgs» sund'jeu dallas poesias *Raccolta*, *Uss* ed *Ei neiva ina neiv*. Jeu quentel era che quellas seigien il pli intimamein Tias. Ellas ein dalla spezia *Pass el sablun, levet...* [*In pass tras il sablun | levet* [...], 6avla poesia da *Sinzurs*, R.C.], ch'ei fermas e che muossan buca exnum ina construcziun «intelectuala». Senza malart creig'jeu che Tia percepciun seigi oravontut «sentimentala» e buca intelectuala. [...] e «sentimental» ei absolutamein buca pegiurativ. (Spescha ASL, I.29.2)

¹⁴ Ils ciclus precedents han il suandont diember da poesias: *En Tes mauns* (1958; 7 poesias); *Sinzurs* (1958; 11 poesias); *alla notg* (1963; 5 sonets); *Tschun viarvs* (1979).

¹⁵ La vischinonza culs vers initials dalla poesia da Giuseppe Ungaretti *Solitudine* (*Santa Maria La Longa il 26 gennaio 1917*): «Ma le mie urla | feriscono» (1966:91, v. 1-2) para dad esser plitost casuala. Igl ei denton pusseivel che Hendri Spescha enonuschevi las poesias dad Ungaretti entras la translaziun tudestga fatga dad Ingeborg Bachmann: Giuseppe Ungaretti, *Gedichte*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1961:72. Pli probabel savess ei setractar d'in referiment biblic a Jes 53,5: «Mo el era perfuraus pervia da nos malfatgs, / sfraccaus pervia da nos puccaus. / Sin el schischeva il castitg che porta pasch a nus, / entras sias plagas essan nus medegai.» (2004:145). L'indicaziun ei da U.G.G. Derungs.

Vinavon cusseglia Eduard Spescha da buc edir las poesias sco publicaziun collectiva, perquei che quellas seigien memia «heterogenas» e dessien ina fallida impressiun dil poet e si'ovra. Tenor el fussi ei da publicar enzacontas poesias dapersei en revistas sco p.ex. ellas *Annalas* ni el *Calender* e mo in pèr paucas en fuorma d'in'ediziun cun entagls, sco quei che Hendri Spescha prevedeva da far (ibid.).

Era Andri Peer para dad haver certas difficultads cul ciclus sco el vegn proponius dil poet e cusseglia il suandont:

Eu vez quista ritscha sco ün torso dad üna seria plü lunga amo dad adampchar. Alchüinas poesias pudaran entrar *telles quelles* in quist volüm, otras starast probabel amo glimar. (Spescha ASL, 1.29.30, p. 2)

Las propostas dad Eduard Spescha ed Andri Peer muossan ch'ei dat poesias che plaian ed autras meins. Dil bloc che vegn eliminaus el ciclus definitiv da *Sendas* numna Eduard Spescha gest duas: *IL DUN* e *PERTGEI FLURESCHA?*

Era las reacziuns dad Andri Peer ein semegliontas e sias remarclas allas poesias eliminadas pauc positivas:

[2] *IL DUN*

La prüma strofa vaira persvasiva pro la prüma lectüra, mo lura am disturba quist *PERTGEI?* isolà, tantplü cha la dumonda ais fingià insinuada aint ill'affirmaziun da la prüma strofa. I's pudess tour [...] sco charpinta da lavur forsa: [...]

[3] *PERTGEI FLURESCHA?*

[→ mira sura]

[4] *TGI DAT?*

Diversas intschertezzas muntan in mai.

[5] *JEU POS CA PLI*

Poesia d'üna funesta abstracziun, probabel till'hast tgnüda in salv dal temp da Tia adolescenza, talmaing am paran las metafras artificialas: [...] Quista poesia ais da concepìr in möd tuottaffat nouv, o dad excluder, scha Tü nu voust far dalet a Teis inimis... S-chüsa mia franchezza! (Spescha ASL, 1.29.30)

Quellas quater poesias vegnan la fin finala eliminadas da Hendri Spescha e substituïdas entras quater novas: *Uras*, *Quel ch'jeu sun*, *Bab* e *Ad Urs*.

Dil pugn da vesta dall'influenza dalla lectoraziun per la lavur da Hendri Spescha ein denton cunzun las otg poesias che vegnan reprimadas el ciclus da *Sendas* d'interess.

2.2 *Il poet e siu «criticher»*

Il «criticher» il pli impurtont per la lavur en connex cull'ediziun da *Sendas* ei segir e franc Andri Peer¹⁶. En sia brev dils 16 da matg 1973 ad Andri Peer scriva Hendri Spescha il suandont:

Cheu turnentel jeu a Ti la documentaziun¹⁷ ed aschunschel mias poesias novas. L'emprema hai jeu per mei gia eliminau e las autras sai jeu aunc buca sch'ei pon subsister. Forsa. Tgei vegnas Ti a far cun ellas? Jeu vess bugen sche Ti vesses in amen peda per ina lectura critica e silsunter per ina critica aviarta e severa per mei. Tiu giudicat ei per mei da grond'impurtonza e peisa.
(Peer ASL, B-2.SPEH)

La «critica aviarta e severa» che Spescha giavischa dad Andri Peer ha el survegniu sco igl ei gia vegniu documentau ell'introducziun. Il resun dad Andri Peer dataus culs 4 da zercladur 1973 ei detagliaus e consista da sis paginas screttas cun maschina. Ils cussegls da Peer ein directs e clars. Peer scriva il suandont:

[Eu] T'ingrazch ouravant tuot per Tia fiduzcha sco critic am mettond suot ögl Tia nouva interessantischma producziun lirica ch'eu n'ha examinà cun ün interess animà da simpatia e collegialità. Dalinga stögla agiundscher ch'eu saint sco ün tschert malesser ad entrar ill'intimità da Tia creaziun ed applichar il bisturi dal chirurg vi da quaists essers fùgitivs e delicats chi sun ils vers. Mo Tü hast insisti a bocca ed in scrit per ch'eu saja critic ed avert (sainz'invilgia suna ignamöd, quai sast). Eu'm sun eir tuottafat consciaint cha il poet chi güdichescha poesia nu po abstrahar da seis stil persunal, da seis ideal expressiv chi nu mangla valair eir pel collega. Piglia dimena in buna part mias remarchas tscherta ün pa sfrenadas, cumbain ponderadas. Perfin là ingio chi nu'T persvadaran, ed eu spesesch cha quai schabaja suvent! – At farana üttel e nüz At cunfirmand in Tia retschercha poetica.
(Spescha ASL, 1.29.30, p. 1-2)

¹⁶ Las ponderaziuns dad Eduard Spescha per gronda part en fuorma da cavazzins – «miu dun da critica ei buca da natira fructificonta» (Spescha ASL, 1.29.2) – vegnan risguardadas cheu per motivs da spazi mo parzialmein.

¹⁷ Ei setracta dalla documentaziun che Andri Peer veva giu empristau a Hendri Spescha per il portret d'autur *Il poet Andri Peer* ch'ei vegnius emess alla televisiun en *Il balcon tort* dils 27-5-1973. Mira uss Ganzoni (2008).

Andri Peer ei cunscients dalla consequenza che sias correcturas pon haver e tematisescha explicitamein che «siu ideal expressiv»¹⁸ maungli buca corripunder a quel d'in auter poet. Era spera el che sias remarclas seigien in agid ed ina confirmaziun pil poet sursilvan da cuntinuar cun sia atgna tscherca poetica. Tier quella mondi ei cunzun per anflar igl agen tun:

Sco ch'insomma per Tai am para *uossa* il problem quel da chattar Teis tun e da nu'T laschar distrar massa fich da tscherts currants da la moda. A listess temp as tratta da's zavrar energicameing da quella epidemica retorica sursilvana chi'T tegna eir amo branclà daplü co quai cha Tü crajast. (ibid., p. 6)

In remied efficient encunter l'«epidemica retorica sursilvana»¹⁹ ei il scalpel («bisturi») dil chirurg e cun lez selai tagliar naven bia. In cass analog a quel descret ell'introducziun ei il commentari alla poesia *TGEI HAS TI FATG?*. Suentar ils emprems quater vers d'in total da quendischa tuna ei suandon-tamein: «Lur'ais la poesia finida. «Gron puccau», dscharast, «memia pauc!», dscharast, mo quist svödar sto a.m. ümel parair gnir exprimi (prestà) cun oters mezs [...]» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 4–5)²⁰.

Tier autras poesias propona Peer da precisar passaschas memia «genericas» (ibid., p. 3); da buca far damondas, leu nua che quellas seigien gia «insinuadas» (ibid., p. 2); da mussar enstagl da dir ed evitar cheutras da daventar memia banals. Tscheu e leu fa Peer propostas per ina nova segmentaziun dils vers, aschia per la segmentaziun artificiala en *SENDAS MORTAS*: «MORT'AVON / DA / NESCHER» → *Sendas*: «mort'avon da nescher» (1975/1998:60). Mintgaton fa el skizzas «mo be per indichar quantas libertats chi'T restan» (ibid., p. 4).

Peer ei denton era pedagog e lauda adina puspei «Buna poesia», «Bel ritmus, bella plasticità dalla visium», «Buna, haha, fin pro la terza strofa, chi nu'm persvada dal tuot», «Interessanta, sviluppabla» (ibid., p. 5).

¹⁸ Andri Peer sez ha gia publicau da quei temps nov ediziuns da poesias (cfr. Peer 2003:550).

¹⁹ Peer precisescha en quei liug: «Eu nu sun da bel principi ni cunter la retorica (là ingio ch'ella tocca) ni cunter la buna tradiziun dal baroc chi füt ün movimaint fich uman e cultivà; mo ün poet sto esser fich attent a sia dicziun; el sto chattar seis tun, sia concentraziun in ritmus e melodia (musicalità) e restar impustüt fich suspettus vers tuot quai chi schlungescha, indutschischa, aplatiska seis vers.» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 6).

²⁰ Cfr. Peer: «La megladra strofa ais, sco suvent pro Tai, la prüma.» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 6).

Ils vers finals – «D’IN AFFONZA CH’ERA BIALA» e «l’uffant ch’eu d’eira» – han certas parallelas, sch’ins interpretescha las «larmas» sco segn per enza-tgei ch’ei stau bi, mo ch’ei ussa buca pli²⁴. La strofa da Peer ei plinavon inter-essanta, perquei che la precisaziun explicita «tras larmas»²⁵ ei buca d’an-flar en tut las versiuns dalla poesia *Uclan* che ha giu ina aulta conjunctura. Aschia eis ella presenta ellas ediziuns da poesias *Da cler bel di* (1969), *L’Alba* (1975a) e *Refügi* (1980), maunca denton en *Stradun* (1971) e *Fur-natsch* (1977). En quellas duas ediziuns vegnan ils dus vers intermediars fu-siunai «vezza a passar speravia». En in exemplar dall’edizium *Da cler bel di* dedicaus a Tista Murk ha Peer starihau atras la precisaziun «tras larmas» ed intimau il poet Murk dad era far ses patratgs en caussa²⁶.

forsa meglder
uschè, che
crajast

Il cheu pozzà cunter il mür,
vezza ~~tras larmas~~
a passar speravia
l’uffant ch’eu d’eira. (1969:16)

La proposta da correctura per la fin dalla poesia *USS* illustrescha bein ch’il lector Andri Peer ei adina era poet; quella en connex cun *Uclan* ch’il poet Andri Peer ei adina era lector da sias atgnas poesias.

La risposta da Hendri Spescha allas remarclas detagliadas dad Andri Peer suonda ladinamein:

Bages, près de Narbonne, ils 11/7/73
[...] Jeu ditg a Ti in grond Dieus paghi che Ti has priu il temps, l’energia e curascha da sededicar empau a mias poesias e quei che quenta d’exprimer Tes patratgs e Tias ponderaziuns criticas en aviar-tadad amicabla. La lectura da Tias remarclas ei stada per mei e sco jeu sperel era per l’ovra sco tala sch’ei vegn schi lunsch fetg *saluteivla*²⁷ ed instructiva. Mia moda da producziun ei la spontana. Ella vegn pli-

²⁴ «Nus tuots ans sfadiaim d’invlüdar noss’infanzia, nus t’illa tradin. L’infanzia ais ün’achüsa per quai chi vain davo. Il plü da tuot dschainsa amo: «haiai, quai d’eiran bels ons.» – Mo da far reviver sas algrezchas, sas schmurdüms, quai nu das-chaina. Nus nu’ns dain plü la peida da’ns algordar. E tuottüna portaina tuots noss’infanzia inter’ed intacta aint in nus mo t’illa zoppain suot *la cravuosta dal minchadi* ipocrit. Be minchatant ans disch ün sömmi, ün’algordanza chi sflammagia davant nos immaint: «Mera tü orbantà, da pitschen hast survgni l’impraisma per tuot la vita.» (Peer, en: *FL* 28-2-1950).

²⁵ Ni setracta ei forse d’in cass d’«epidemica retorica engiadinesa»?

²⁶ Quella passascha vegn descretta detagliadamein da Ganzoni (en lavur).

²⁷ Il cursiv digl original savess esser in renviament da Spescha a sias ponderaziuns en *Scaffir e nutrir la critica* (en: *GR* 22-5-1956; uss en: Spescha 1984:245–247). Leu constatescha el che la critica objectiva – «quella fontauna da novs impuls e cussegls saluteivels» (1984:246) – seigi truada da schigiar en pervia dalla sensibladad dils auturs romontschs.

tost dil sentiment che digl intelletg²⁸. Sentelli che l'emprema «fiersa» cuntegn bia ch'ei aunc buca tgrau e luvrau. Ti has fatg endamen quei a mi – percass ch'jeu fuss buca staus cunscients, quei che daventa magari tscheu e leu. Els detagls less jeu per oz buca entrar. Oz hai jeu retschiert la «critica» da miu frar Eduard. Jeu vegn a reponderar tut, a refar bia ed a salvar quei ch'jeu crei da buca saver unfrir era sch'ils «critichers» pretendan ei.

Cura ch'ins scriva – ni meglier detg fa poesias – mo mintga omn basia in ga ei il sustegn d'amtgs che *san* e che *dian* zun impurtonts. (Peer ASL, B-2-SPEH)

Aschilunsch la reacziun da Spescha allas intervenziuns ed admoniziuns da siu «criticher». Suenter haver giu publicau *Sendas* scriva Spescha ad Andri Peer ch'era vida preparar ina recensium dalla publicaziun nova (cfr. Peer 1976):

Era en connex cun *Sendas* hai jeu d'engraziar a Ti, pertgei quei ch'ellas ein, ein ellas per gronda part grazia a Tia critica, a Tes cussegls, a Tias propostas. Dapi *Alla notg* ein spirai 12 onns. Ins tema da vegnir cun zatgei suenter schi liung temps. Igl ei la tema da buca tener pli, dad esser daventaus pli fleivels. Persunalmein crei jeu da ver fatg in pulit pass anavon, enviars il coc e center dallas caussas, dad arrivar grazia ad ina askesa magari severa pli datier da quei che quenta in di. (Peer ASL, B-2-SPEH, 9-7-1976)

Las passaschas da Hendri Spescha e dad Andri Peer citadas cheusura san valer sco scomi exemplar d'ina lectoraziun e d'ina «critica obiectiva, seria, positiva, beinvulenta» (1956/1984:247) sin la via d'anflar igl agen tun. El capetel suandont dueien las versiuns da dus exempels tipics vegnir messas ina sper l'otra per aschia mussar tgei che Hendri Spescha ha la fin finala «unfriiu» e tgei buc.

3. Las «unfrendas» dil poet – dus exempels

Sco tendenza generala dall'elaboraziun dallas poesias da *MO MIAS PLAGAS CONTAN* [1973] tochen tier quellas da *Sendas* (1975) san ins consta-

²⁸ Quei para Spescha d'haver surpriu directamein dalla brev da siu frar Eduard citada sura (2.1).

tar che tut las poesias vegnan scursanidas²⁹. Il tip da scursanizium il pli evident ei l'excisiun da vers entirs, in auter tip frequent ei la concisiun da singulas passaschas³⁰. Ina cumparegliazium dallas versiuns da *Gia van* e dad *Ei neiva ina neiv* duei illustrar, tgei effect che las formulaziuns apodicticas da Peer sco l'intimizium da sedistaccar dall'«epidemica retorica sursilvana» ni dad «evitar ils adjectivs!» han giu.

3.1 *Gia van*

Ina poesia exemplara per illustrar ina reducziun massiva ei la poesia inziala dil ciclus *Gia van*. Il process da scursanizium ei succedius en dus pass.

GIA VAN

- GIA VAN VENTS DA VENTSCHIDAS
 EN ZUGLS STARSCHLI
 CUN FASCHS DA NIBELS
 SIN SPATLAS STURSCHIDAS.
 5 ORVAS EIN ORFNAS EL GRISCH.
 VELS DA PLUM SEPLACCAN
 EN STGIRA CURDADA
 SIL VONN ANSON PASCHEIVEL,
 ARCUN SUL SULET EGL ENCARDEN DA GLISCH.
- 10 ARVA IL COR.
 RIMNA E TEGN
 QUEI ZUGL DA GLISCHUR.
 UREGIA E LUTGA.
 IL DI RETEGN AUNC IN RADI
 15 DA SPRONZA PER QUEL CH'EI AVIARTS,
 CH'EI PROMTS
 E CHE SA
 CHE EL
 HA LA FLUR DALLA GLISCH.³¹

²⁹ A nivel dil diember da vers dat ei per part reducziuns radicalas per las poesias che migreschan d'in ciclus a l'auter: *Gia van* (19 vers → 5 vers); *Raccolta* (10 → 9); *Uss* (10 → 8); *TGEI HAS TI FATG?* resp. *Tgei has ti fatg* (15 → 5); *SENDAS MORTAS* resp. *Sendas* (21 → 8); *Lavur entira* (16 → 8); *Jeu hai* (7 → 5). Alla tendenza reductiva para a prema vesta sulettamein la poesia finala *Ei neiva ina neiv* (7 → 8) da cunterfar. L'augmentaziun ei denton dad attribuir ad ina segmentaziun ulteriura d'in vers gia present (mira era 3.2).

³⁰ Per la terminologia mira Genette (1992:321ss.).

³¹ Certs tiposcrets, aschia quel el relasch dad Andri Peer, cuntegnan aunc ils sbagls «von» (enstagl «vonn», v. 8) ed «ureglia» (enstagl «uregia», v. 13). Sin basa allas remarclas ed allas versiuns posteriuras ein quels sbagls vegni curriigi.

versiun intermediara el relasch³²

GIA VAN

GIA VAN ILS VENTS DA VENTSCHIDAS
CUN FASCHS DA NIBELS
SIN SPATLAS STURSCHIDAS
A RIVA.

ORVAS EIN ORFNAS EL GRISCH.

IL DI RETEGN AUNC IN RADII
DA SPRONZA
PER QUEL CH'HA LA FLUR
DALLA GLISCH.

versiun definitiva en *Sendas*

Gia van

Gia van ils vents da ventschida
a riva

Orvas sesarvan el grisch

Il di retegn aunc in radi
per la flur dalla glisch

Formalmeinsan ins constatar il suandont: la poesia vegn scursanida en in
emprem pass da 19 sin 9 vers, per haver 5 vers en sia versiun definitiva.
Eliminada dil tuttatafeg vegn la part d'amiez (v. 6–13), ferton ch'entschatta
e fin daventan pli concisas. La risposta retrospectiva a quei proceder da
scursanizium dat Spescha en siu «campiun»³³:

Mei persunalmein ha la fuorma cuorta, concisa, concentrada, ascetica
adina fascinau pli fetg che la vastadad epica. [...] Jeu semudregel e
lutgel ditg cun ina poesia – gia avon che scriver ella – era sch'ella ei
aunc schi cuorta (gie lu pér dretg); jeu fetgel numerusas versiuns
scretas a maun ed arrivellu zacu alla fuorma ch'jeu acceptel sco defi-
nitiva. (Spescha ASL, 1.7)³⁴

³² Quella versiun ei era vegnida publicada dad Angel Crespo en siu studi *Ecos y silencios en la poesia de Hendri Spescha* (1979:7).

³³ Cfr. descripziun digl inventari fatga da Flurin M. Spescha, in dils frars da Hendri Spescha: «Es handelt sich um einen sog. Leerband, den HSp auf Romanisch «campiun» nennt. Also ein gebundenes Buch mit leeren Seiten, als Modell für Grösse, Einband, Material usw. [...] Neben verschiedenen Themen und persönlichen Notizen (Beginn der Arbeit beim Fernsehen!) ist vor allem hervorzuheben Hendris Zusage an Felix Giger, auf eine von diesem ihm vorgelegte Frageserie zu seinem Schaffen als Lyriker einzugehen. [...] Nach mündlicher Aussage von Felix Giger an mich hat ihm Hendri diese Antworten nicht zugestellt. Seine Antworten sind hier auch tatsächlich nicht definitiv.» Mira era annotaziun 9.

³⁴ Che scriver, strihar, midar, rescriver e turnar a midar vala era per Andri Peer muossa la suandonta passascha ord ina brev a Cla Biert: «Perque nu cumporta cha'ls martuffels tscherchan clerità ingio ch'eu n'ha miss parfums tuorbels masdats davo lungas e suvent stanglantusas experienzas chi voutan *chapis in ün cuolp ün vers chi'm ha fat lavurar trais nots.*» (Peer ASL, B-1-BIE, 23-3-1948). Parallelas cun poetologias modernas ein evidentas, p.ex. Benn «Ein Gedicht entsteht überhaupt sehr selten – ein Gedicht wird gemacht.» (2001:10) ni «[...] keiner auch der grossen Lyriker unserer Zeit hat mehr als sechs bis acht vollendete Gedichte hinterlassen, die übrigen mögen interessant sein unter dem Gesichtspunkt des Biographischen und Entwicklungsmässigen des Autors, aber in sich ruhend, aus sich leuchtend, voll langer Faszination sind nur wenige – also um diese sechs Gedichte die dreissig bis fünfzig Jahre Askese, Leiden und Kampf.» (2001:19).

Aschia rispunda il poet alla damonda da Felix Giger partenent la scartadad da si'ovra lirica. Las versiuns dalla poesia *Gia van* conferman l'idea da Spescha che poesia seigi scriver e rescriver.

Per Andri Peer ei la poesia ina «bella visiun persunifichada, forse [...] ün pa barocca» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 2). Plinavon seigi l'entschatta memoria construida cun sias preposiziuns «en», «cun» e «sin» (v. 2-4). Per rumper quella construcziun e far daventar las metafras pli unidas propona el la suandonta parallelisaziun:

Vents da ventschida
En zugls starschli.
Faschs da nibels
Sin spatlas sturschidas. (ibid.)

Ei dat en egl che la fuorma dil singular «ventschida» che daventa lu definitiva ei d'anflar ella skizza da Peer³⁵. La paronomasia «orvas : orfnas» vegn commentada a moda ambivalenta: «ais brav retscherchà (l'assonanza T'ha tantà, natüral). Ün vers precius.» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 2). Quei ch'il commentari emprova d'ulivar, muossa in guard sil dactiloscret dalla poesia, leu ei la part d'amiez «ein orfnas» messa en parentesas e strihada atras³⁶. Sche Peer discuora d'in «vers precius» ei quei da capir cheu a moda ironica. Quei conferman ils dus cass gia citai sura (2.2) «CO TIA VUSCH EI PLEINA DA REGALS» e «CALISCHS DA SINCERADAD», als quals Peer aschunta mintgamai la remarca «precius» (Peer ASL, A-4-a/1).

Disturbar disturba lu cunzun l'expressiun «vels da plum» che seigi curiosa, «ün vel evochescha alch *tessü* e brich alch metallic» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 2)³⁷ ed era la midada d'in tun descriptiv ell'emprema strofa vi sin «l'exhortaziun al conuman» ella secunda strofa vegn resentida sco negativa. Alla fin propona Peer aunc da supprimer ils treis vers finals, ch'ei caracterisai dalla metafra «la flur dalla glisch». El concluda siu commentari culs suandonts plaids: «Scurznir la poesia sün duos respirs, quai füss meis cussagl» (ibid.).

³⁵ Cull'eliminaziun digl <s> final piarda igl idiomatissem «far ventschidas» in ton da sia trasparenza. La translaziun da Peer ei: «Fingjà van ils vents da vintschun / vers la riva» (Peer, en: *FL* 20-8-1976).

³⁶ Eduard Spescha perencunter commentescha la cumbinaziun «Orvas ein orfnas» cun «ferm». (Spescha ASL, 1.29.2).

³⁷ Ils exempels cun «sindal» illustreschan bein quell'idea tier Peer, *Davomezdi* (1948/2003:33): «La quaidezza d'ün sindal / s'ha plachada be lamin / sülla cuntrada.» (v. 1-3) e *Act* (1975/2003:271): «L'uonda dal mar / plaja teis sain / in üna tuorbla / charezza da sindals.» (v. 1-4). Ils dievers da «vel» paran cunzun d'haver in connex culla rema: «tschêl : vel»; «vel : meil» (2003:333; 398).

Suandond ils cussegls da Peer dat Hendri Spescha ina surlischada all'opulenza baroca ed eliminescha l'exhortaziun (v. 10–13). Dapertut risguarda Spescha denton tuttina buc las propostas da siu lector, aschia mantegn el la metafra finala «la flur dalla glisch»³⁸ e desista buc dil vers d'amiez «Orvas sesarvan el grisch». Ina consequenza secundaria dalla reducziun massiva ei la concentraziun da repetiziuns da suns sco la rema «grisch : glisch»³⁹, l'assonanza «ventschida : riva» e las allitteraziuns «van», «vents», «ventschida»; «retegn», «radi». Quella concentraziun dat alla versiun definitiva da *Gia van* ina unitad era a nivel fonetic.

Ei fuss denton memia sempel da commentar las midadas mo sin basa al singul text e cheutras sclauder eventuels ligioms cullas ulteriuras poesias dil ciclus e dall'ovra lirica da Spescha en general. A quei fatg fa era Eduard Spescha attents, sch'el scriva en sia brev ch'ei fussi stau da «persequitar e mirar tut ella glisch dil vargau (*Sinzurs, Ischi etc.*)» (Spescha ASL, 1.29.2).

L'emprema versiun da *GIA VAN* cuntegn numerusas expressiuns ch'ei d'anflar u en *Sendas* ni els ciclus precedents. Il cass il pli evident ei forsa il «maletg» «VELS DA PLUM» (v. 6) ch'ins anfla *tale quale* el tierz sonet da *alla notg* (1963): «e zuglias miu sentir en vels da plum» (1963/1998:40, v. 8)⁴⁰.

Parallelas manifestas dat ei denton era cun texts cumpari en *Sinzurs*:

La cavellera / liunga croda / sco in vel / sin spatlas / smagriadas. //
E tral badugn / avon la casa / bracca va in / vent sc'in / siemi e conta // e bragia. (1958/1998:30)

Ins ei surstaus dallas numerusas parallelas ch'existan denter las poesias «La cavellera» e *GIA VAN*: «vel» – «VELS», «croda» – «CURDADA», «spatlas / smagriadas» – «SPATLAS STURSCHIDAS» e «va in vent» – «VAN VENTS».

³⁸ Per far sia recensium da *Sendas* (Peer, en: *FL* 20-8-1976) ha Peer giu tarmess ina retscha *Dumondas a Hendri Spescha per chattar la senda dretta*. Explicond la significaziun dil plaid «orvas» declara Hendri Spescha gest era quella metafra: «La flur dalla glisch fuss lu per mei forsa la 'douce pitié de Dieu'» (Peer ASL, A-4-a/1).

³⁹ Partenent il diever dalla rema scriva Spescha: «Mo il ver poet sa dar la dretga rema senza ch'ins senta ch'el ha encuretga ella.» (1965:8).

⁴⁰ La fuorma verbala cuntenida en quei vers «[ILS VELS DA PLUM] SEPLACCAN» (v. 6) interageva lezza gada aunc cun la poesia *RACCOLTA*: «IGL ABANDUN / EI SEPLACCAUS / SIN MIU SCHUI», lu aunc en siatavla posiziun. Pér l'excisiun da quei vers en *Gia van* possibilescha d'anticipar la poesia *Raccolta* sco secunda poesia dil ciclus senza ch'ei detti ina repetiziun schenonta da duas metafras da different tip.

Plinavon fa la formulaziun «GIA VAN VENTS [...] CUN FASCHS DA NIBELS» patertgar al motto introductiv dad Alois Tuor en *Sinzurs*: «Ils nibels van en processiuin solemna / sco pelegrens che van urond.» (1958/1998:16). L'emprema versiun da *GIA VAN* cuntegn aunc auters plaids tipics e per part frequents ell'ovra da Spescha che fussen da contextualisar: «ARCUN», «GLISCH», «ENCARDEN» (v. 9), «GLISCHUR» (v. 12), «RADI» (v. 14), «SPRONZA» (v. 15).

En connex cul sintagma «STGIRA CURDADA» (v. 7) san ins renviar ad ina passascha da *Alla tscherca da memez* (1982:59), nua che Hendri Spescha ha cumprovau l'aula frequenza da formulaziuns cul verb «curdar». Ella medema contribuziun s'exprima el era davart «maletgs» tipics per sia lirica:

Maletgs a mi agens, cars e che 'mudregian' ein per exempel: Las fauldas dalla notg, ils arcuns dil stgir, la senda brina, il siemi brin, la curtgina d'argient, sora notg, vels da plum, il lag d'argien, il cusin d'argien, in lev sinzur, van sco tschiens agnalas, *vents da ventschida, flur dalla glisch, utschala fuostga dalla notg, ils ners, il tscheiver grond, uras tgeuas, sendas mortas, il foss digl abandon, lavur entira, ils lenzeuls digl avegnir, savonzan ils garlogns per far raccolta.* (1982:60)⁴¹

Quella passascha giustifichescha l'emprova d'integrar singuls plaids en in sistem d'expressiuns e plaids-clav enteifer l'ovra (lirica) da Hendri Spescha. Era sch'igl autur surpren propostas da ses lectors, eis ei tuttina da tener quen dall'existenza d'in entir sistem che determinescha sias decisiuns. Scursanir in text significhescha adina scursanir enteifer in'unitad pli gronda, quei vala specialmein per l'ovra da Hendri Spescha⁴².

3.2 *Ei neiva ina neiv*

Il text da *Sendas* che ha forsa giu il pli grond success ei la poesia finala *Ei neiva ina neiv*. La versiun da *MO MIAS PLAGAS CONTAN* tuna aschia:

EI NEIVA INA NEIV

EI NEIVA INA NEIV MIGEIVLA,
E MIA STIVA EI ODUR DA HIAZINTA.

⁴¹ Ils «maletgs» mess en cursiv ein tuts d'anflar en *Sendas*.

⁴² Cfr. Spescha a Peer: «Jeu entscheivel pli e pli a veser era *SENDAS* en connex cun mes auters ziclus, v.d. *En Tes mauns*, *SINZURS* ed *alla notg*, e beinduras era cun mia prosa, en special cun *El veva trent'onns*, *Notg alva* e *Nin*. *Il clom flada il medem spért.*» (Peer, B-2-SPE, 9-6-1976).

EI NEIVA INA NOTG CUN ALAS FREIDAS,
E MIU INTERN EI STGIRA, STGIRA PASSADETGNA.

- 5 EI NEIVA INA NEIV EN MEI,
E MIAS URAS CRODAN CUN SILENZI STÉTG
EN ILS LENZEULS D'IN AVEGNIR MALGUESS.

La poesia ha (silmeins) dus models precedents enconuschents: *Unviern* da Gion Cadieli «Neiv e neiv! / Tut la pleiv» (1983:8)⁴³ e *Neiva, mo neiva...* da Gian Fontana: «Neiva, mo neiva ti caulda neiv, / cuarela bufatg igl uaul e la pleiv» (1931:77). Tuttas treis poesias ein caracterisadas da numerusas figuras da repetiziun (en special anafra e parallelismes). Rapports evidents dat ei cunzun denter la poesia da Fontana e quella da Spescha. Omisduas poesias han ina structuraziun strofica semeglionta sco ins vesa bein sin fundament dils vers initials da mintga strofa.

Neiva, mo neiva ti caulda neiv (v. 1)
Neiva, mo neiva sur aults e conns (v. 5)
Neiva ti olma digl esser etern (v. 9)

EI NEIVA INA NEIV MIGEIVLA (v. 1)
EI NEIVA INA NOTG CUN ALAS FREIDAS (v. 3)
EI NEIVA INA NEIV EN MEI (v. 5)⁴⁴

L'apostrofa a prema vosta paradoxa «ti caulda neiv» ei in exempel per la forza innovativa dalla lirica da Fontana. L'emprema versiun da Spescha «NEIV MIGEIVLA» para bunamein dad esser in omagi a quei oximoron⁴⁵. L'admiraziun da Hendri Spescha pil poet da Fidaz resorta era, sch'el pre-

⁴³ Sur Gion Cadieli era dil temps da scola (ed emprema communion) da Hendri Spescha plevon a Trun (Spescha 1984:155). En in'analisi dad *Unviern* scriva Spescha «Nus lein buca targlinar da dir alla bial'entschatta che nus haveien ual legiu ina dallas meglieras poesias romontschas insumma. Ei dat buc in tozzel che savess semiserar cun quella.» (1965:1-4, citat p. 2).

⁴⁴ Mira per quei vers la poesia da Luis Candinas *Unviern* (1954:58): «Ei cuffla e neiva lunsch ora sil prau, / ei neiva sin mei, sin cas'e clavau» (v. 1-2). Per in commentari a quella poesia mira Spescha (1965:6-9). Il tratg innovativ dalla formulaziun da Spescha «Ei neiva [...] en mei» daventa aunc pli evidents, sch'ins considerescha igl exempel da Candinas.

⁴⁵ En connex cun in'eventuala influenza da Fontana mira la suandonta risposta da Spescha alla damonda da Felix Giger davart ina «parentella spirtala, poetica» en *Sinzurs*: «Sch'jeu seregordel endretg hai jeu giu da gliez temps, pia ils 1955 – e quei a Paris – il basegns da dar dentellir ch'ils *Sinzurs* hagian ina derivonza spirtala ch'jeu level signalar. Poda – dil tut segirs sun jeu buca pli – ch'jeu level dedicar els alla memoria da miu aug Sep Mudest Nay. Era Fontana fuss en sesez sepurschius. En scadin cass level jeu documentar in'attaschonza ad in vargau che pareva dad esser a mi pugn da partenza per mia atgna expressiun persunala.» (Spescha ASL, 1.7).

tenda che dils poets sursilvans vegni sulettamein Gian Fontana a surviver il 20avel tschentaner cun in diember da poesias da format pli grond (1981: 160).

A Fontana renviescha era Andri Peer en siu commentari: «E uossa pigliain l'ultima bella, bod ün pain fontanesca, perche brich?» (Spescha ASL, 1.29.30, p. 6). En fuorma d'ina skizza propona Peer tuttina enzacontas midadas:

skizza dad Andri Peer

ei neiva neiv migeivla
en stiv'odur da hiazint (m.)

ei neiva notg cun alas freidas
(tschel vers laschessa crodar o til rimplazzess)

ei neiva ina neiv en mei
e mias uras crodan silenziusas
en ils lenzeuls dil avegnir⁴⁶

versiun definitiva en «Sendas»

Ei neiva ina neiv

Ei neiva ina neiv
e mia stiva ei odur da giazint

Ei neiva ina notg
e miu intern ei passadetgna

Ei neiva ina neiv en mei
e mias uras crodan
els lenzeuls
digl avegnir

En quei liug ein buc ton las singulas midadas d'impurtonza, mobein la remarca che Peer lai suandar la skizza: «evitar ils adjectivs!» (ibid.). Sil tiposcret cullas poesias veva quella remarca aunc ina nianza significativa: «evitar massa blers adjectivs!» (Peer ASL, A-4-a/1) (mira era 1)⁴⁷. Quei commentari da Peer ha giu consequenzas per la versiun definitiva dad *Ei neiva in neiv*.

Peer sez supprima gia en sia skizza in'emprema seria dad adjectivs⁴⁸ entras strihar e transformar singuls attributs ni entiras gruppas nominalas: «D'IN AVEGNIR MALGUESS» → «dil avegnir»; «STGIRA, STGIRA PASSADETGNA» → Ø; «SILENZI STÉTG» → «silenziusas». Hendri Spescha eliminescha la finala aunc il rest: «migeivla», «freidas», «silenziusas».

Alla elaboraziun da *Ei neiva ina neiv* para il suandont commentari (crets entuorn 1980) da Spescha partenent il diever e la funcziun digl adjectiv da sereferir.

⁴⁶ La fuorma «dil avegnir» ei da Peer che scriva sursilvan.

⁴⁷ D'ina remarca semeglionta relata Peer en sia retrospectiva a Hemingway. Lez hagi empiri da scriver sco redactor d'ina pintga gasetta, nua ch'il suandont principi pendevid vid la preit: «Verwende keine Adjektive, verbanne jedenfalls die unnützen, wie «glänzend», «wunderbar», «gross», «prächtig»» (Peer 1961).

⁴⁸ Ils possessivs «miu, mia...» vegnan tractai cheu sco pronoms d'uvrai sco accumpignaders.

Mia poesia ei oravontut meditativa, silenziusa, tgeua. A quella tenuta lirica ei il substantiv pli adequats! Ella versiun definitiva e publicada dallas *Sendas* hai jeu supperau ton sco diltut igl *adjectiv*. Quei ei ina specia d'ascesa quasi totala. Pertgei? Perquei ch'jeu vi dar al substantiv adina dapli substantia. Igl *adjectiv* sa spossar il substantiv⁴⁹, schi bein sco igl *adverb* sa spossar il *verb*. Jeu sun buca diltut segirs, sch'jeu sun buca ius memia lunsch cun quell'ascesa en *Sendas*. Empau eisi la «cuolpa» d'Andri Peer. (Spescha ASL, 1.7)

Il citat muossa bein co ideas poetologicas d'in autur san interferir cun propostas d'in lector ed influenzer ina l'otra. Savens eis ei buc pusseivel da decider schebein la schelta definitiva dil poet dependa da sia poetologia ni dalla lectoraziun, ni d'omisduas. El cass dalla remarca dad Andri Peer «evitar ils *adjectivs*!» eis ei fetg probabel che Hendri Spescha hagi surpriu ed integrau quella directamein en sia poetologia sco ina specia da 'dogma'. En sias *Sentupadas cul lungatg* publicadas sco seria ella *Gasetta Romontscha* tematisescha Hendri Spescha pli tard in'ulteriura gada il diever digl *adjectiv*:

Jeu sun dil meini ch'ins duessi esser spargnus el diever digl *adjectiv*⁵⁰. Igl ei nuota detg che mintga substantiv basegni in tal. Sch'jeu scrivel «silenzi» manegiel jeu quietezza assoluta, assenza totala da canera, ruaus. Miu silenzi vegn probabel buca pli silenzius sch'jeu scrivel grond silenzi, profund silenzi, mét silenzi, immens silenzi ni silenzi absolut. Igl *adjectiv* sa era spossar la mur e la forza dil substantiv. (Spescha, en: GR 2-6-1981)

Ina referenza pussevla per las ponderaziuns surallegadas da Spescha savess l'entschatta da *Jeu hai* esser: «Jeu hai mo ina lieunga / il silenzi»

⁴⁹ Ch'ins sa veser quei d'in'otra optica muossa ina columna dad Arnold Spescha che relata davart la preferientscha da siu bab per igl *adjectiv*: «Naturalmein ch'il substantiv seigi era impurtonts, aschuntava el [il bab, R.C.]. Denton il ver senn, propi il senn ch'il substantiv hagi ni stoppi haver en ina certa situaziun, quel survegni el digl *adjectiv*. [...] Igl *adjectiv* cumpogni buc mo il substantiv, el seigi ina part da quel.» (en: LQ 10-12-2009). Cfr. plinavon Hendri Spescha: «[Ils *adjectivs*] dattan al text per gronda part era la melodia, il ritmus, il ductus ed ein era duvrai sco mied stilistic.» (Spescha 1981, GR 2-6-1981) e «La melodiusedad dil lungatg da Sep Mudest Nay viva probabel oravontut digl *adjectiv*.» (Spescha ASL, 1.7).

⁵⁰ Che la tenuta da Spescha partenent igl *adjectiv* secunfa bein cun poetologias modernas muossa il suadont citat da Marinetti: «Noi [Futuristi, R.C.] tendiamo a sopprimere ovunque l'aggettivo qualificativo, poiché presuppone un arresto nella intuizione, una definizione troppo minuta del sostantivo. Tutto ciò non è categorico. Si tratta di una tendenza.» (1990:74). Cfr. era Benn che di davart la relaziun dil jeu lyric tiel plaid: «sie [la relaziun, R.C.] gilt dem Wort, ganz besonders dem Substantivum, weniger dem Adjektiv, kaum der verbalen Figur.» (Benn 2001:24) e «Worte, Worte – Substantive! Sie brauchen nur die Schwingen zu öffnen und Jahrtausende entfallen ihrem Flug.» (2001:26).

(1975/1998:66, v. 1-2). Che quella spargnusadad sto esser sesviluppada tec a tec muossan ils suandonts exempels: «Mira, ei siara notg. / Mo tscheu e leu in pass / e grond silenzi.» (1958/1998:22, v. 1-3) e «cun il silenzi grond da tia grunda stgira» (1963/1998:42, v. 11).

Sche Spescha eliminescha ella versiun definitiva da *Ei neiva ina neiv* tut ils adjectivs, vul quei buc dir ch'il medem vali era per las ulteriuras poesias da *Sendas*. Tendenzialmein vegn il diember dad adjectivs era reducius en quellas poesias (mira p.ex. sura 3.1)⁵¹. Sper numerusas eliminaziuns ed ina nominalisaziun («ILS UMENS NERS» → «ils ners», *Uss*) dat ei denton vinavon in cert diember d'adjectivs el ciclus definitiv da *Sendas*:

utschala fuostga (*Raccolta*); tscheiver grond (*Uss*); fatschas alvau-nas (*Uss*); las uras tgeuas (*Uras*); ch'jeu palpel tschocs [...] (*Tgei has ti fatg*); sendas mortas (*Sendas*); lavur entira (*Lavur entira*); in mund entir (*Jeu hai*); pradas verdas (*Bab*)

En poesias aschi scartas da plaids sco quellas da *Sendas* ha mintga singul plaid si'atgna peisa, specialmein sch'el stat en posiziun marcada alla fin dil vers. Quei vala per tut ils adjectivs cun excepziun dalla fuorma predicativa «ch'jeu palpel tschocs [...]». En treis quarts dallas poesias da *Sendas* vegn pia vinavon fatg diever dad adjectivs. Da remarcar en quei connex ei l'aula frequenza dad adjectivs nominalisai: «el grisch» (*Gia van*); «dil grischverd» (*Raccolta*); «ils ners» (*Uss*); «el lontan» (*Uras*); «en il profund» (*Sendas*)⁵². Sche Hendri Spescha pretenda ch'el hagi «supperau ton sco diltut igl *adjectiv*» ella versiun definitiva da *Sendas*, ei quei da relativar⁵³.

⁵¹ In'analisa exacta da frequenza, diever e funcziun digl adjectiv ell'ovra lirica da Hendri Spescha stuess aunc vegnir fatga. Il medem vala secapescha era per ils substantivs ed ils verbs. Spescha ei gia s'exprimius davart «maletgs, simbols e plaids da clav» en si'ovra (1982:57-61).

⁵² L'aula frequenza da substantivs derivai da verbs e dad adjectivs ha in connex evident culla poetologia dil poet. Exempels ein gia d'anflar ellas pli empremas poesias: «schemer d'in moribund», «el profund» (1952/1998:10), e lu naturalmein els ciclus suandonts: «Dal profund della tiara» (1958a:14); «Dal profund nus clamein e plirein» (1958a:16); «el vid e profund» (1958a:18); «Nies balbegiar» (1958:s.p.) eav.

⁵³ Cuntrari als adjectivs vegnan tut las sis cumparegliaziuns presentas en *MO MIAS PLAGAS CONTAN* eliminadas en *Sendas*. In bi exempel per la reducziun d'ina cumparegliaziun oriunda ei: «Ch'jeu palpel sco in tschiec» che fa plaz alla sinestesia pli immediata ed expressiva «ch'jeu palpel tschocs [...]» ella versiun definitiva da *Tgei has ti fatg* (1975/1998:58, v. 3). Che la cumparegliaziun ei impurtonta per certas poesias da Spescha muossan ils suandonts exempels: «Sco in plumin less jeu sfundrar» (1952/1998:8, v. 1) e «il stanchel di ha rut las alas / e croda sco in fretg madir» (1963/1998:36, v. 1-2).

4. Conclusiuns

La cumparegliazion cul ciclus provisorii *MO MIAS PLAGAS CONTAN* [1973] muossa che las poesias publicadas en *Sendas* (1975) ein buc adina stadas aschi cuortas e hermeticas sco en lur versiun definitiva. Ils texts ein vegni scursani e quei per part fetg. Sin basa all'analisa detagliada dall'emprema e dalla davosa poesia dil ciclus vesan ins bein co Hendri Spescha sedistanziescha d'in tun inicial retoric e 'baroc'. El «unfrescha» in bionton da sias metafras (cfr. *Gia van*) e da ses adjectivs (cfr. *Ei neiva ina neiv*).

D'ina vart han las intervenziuns da Hendri Spescha in connex evident culla lectoraziun da sias poesias, en emprema lingia culs cussegls dad Andri Peer. L'influenza vegn confirmada digl autur sez, sch'el remarca che si'ascesa forsa exagerada en *Sendas*, seigi per part la «cuolpa» dad Andri Peer. Da l'autra vart vesan ins sin fundament dallas reflexiuns poetologicas che Hendri Spescha ha sco poet ina clara idea partenent sia lirica e siu tun. Quei muossan p. ex. sias reflexiuns davart il diever e la funcziun digl adjectiv.

La genesa da *Sendas* ei en quei senn exemplara per illustrar la complexitad d'in process d'elaboraziun, nua ch'ei va d'in maun per surpender tips dils lectors e da l'auter maun per mantener l'autonomia sco poet enten tschercar in tun che secunfa cull'atgna poetologia.

Bibliografia

Litteratura primara

CADIELI, GION

1983 *Ovras*, Lothar Deplazes (ed.), Mustér, Desertina e Romania

CANDINAS, LUIS

1954 *Unviern*, en: *Sulegliadas*, Cuera, Romania, 1954:58

DECANAT SURSILVAN et al.

2004 *Bibla romontscha ecumena. Veder testament. Ils profets*, Decanat Sursilvan/Colloqui Sur igl uaul (edd.), Cuera, Südostschweiz

FONTANA, GIAN

1931 *Poesias*, Cuera, Bischofberger

GANZONI, ANNETTA (ed.)

2008 *Andri Peer e ses temp en documents audiovisuels istorics. Intervistas, recitaziuns da poesias, gieus radiofonics e critica litterara (1947–1982)* or dals archivs da Radio e Televisiun Rumantscha, Berna, BN/ASL

MATHIUET, MARTIN

2010 *Buc mo tschintschar – far!* [columna], en: *La Quotidiana* 6-5-2010

PEER, ANDRI

2003 *Poesias (1946–1985)*, Clà Riatsch (ed.), Cuoira, Desertina

SPESCHA, HENDRI

Lirica:

1952 *Il plumin ed il fiug e Il fiug va tras il mund*, en: *Igl Ischi* 38, 1952:68

1958 *SINZURS*, Mustér, Desertina

1958a *En Tes mauns | ciclus de poesias*, en: *Igl Ischi* 44, 1958:12–19

1963 *alla notg*, ediziun digl autur, Cuera, Bündner Tagblatt

1975 *SENDAS*, Ediziun dils auturs, Cuera, Bündner Tagblatt

1979 *Tschun viarvs*, en: *Ischi semestril*, ann. 64, nr. 12, 1979:14–16

1983 *Per tei e per mei. Ina pintga trilogia*, Mustér, Desertina

1984 *Il giavin dalla siringia | Das Locken des Flieders. Gedichte, literarische Prosa, Texte zum Zeitgeschehen*, Flurin e Marc Spescha (edd.), Chur, Terra Grischuna

1998 *Uss. Poesias|Jetzt. Gedichte*, Zürich/Chur, edescha

Essaistica:

1956 *Scaffir e nutrir la critica*, en: *Gasetta Romontscha* 22-5-1956

1965 *Poesia e Poesias. In'emproma critica da Martin Gieriet*, en: *Novas litteraras*, nr. 26, 1965:1–15

1981 *Brausel sinzur*, en: *Litteratura* 4, 1981:157–162

1981a *Sentupadas cul lungatg*, en: *Gasetta Romontscha* 2-6-1981

1982 *Alla tscherca da memez*, en: *Litteratura* 5.1, 1982:57–61

UNCARETTI, GIUSEPPE

1966 *L'Allegria (1914–1919)*, Milano, Mondadori (¹1942)

Litteratura secundara

BENN, GOTTFRIED

2001 *Probleme der Lyrik* (¹1951), en: Gottfried Benn, *Sämtliche Werke*, Band VI, Prosa 4 (1951–1956), Stuttgarter Ausgabe, G. Schuster / H. Hof (edd.), Stuttgart, Klett-Cotta, 2001:9–44

BEZZOLA, RETO R.

1979 *Litteratura dals Rumauntschs e Ladins*, Cuir, Lia Rumauntscha, 1979: 737–744

BLÖCHLINGER-SPESCHA, MARIANNA

1998 *Nachwort*, en: Hendri Spescha, *Uss. Poesias|Jetzt.Gedichte*, Zürich/Chur, edescha, 1998:149–163

CRESPO, ANGEL

1979 *Ecos y silencios en la poesia de Hendri Spescha*, Santander

GANZONI, ANNETTA

Andri Peers Lyrik: Die Gedichtentstehung im Kontext. Lavur da dissertaziun Univ. ZH (en lavur)

GENETTE, GÉRARD

1992 *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Seuil (1982)

2002 *Seuils*, Paris, Seuil (1987)

MARINETTI, FILIPPO T.

1990 *Distruzione della sintassi. Immaginazione senza fili. Parole in libertà (11 maggio 1913)*, en: *Teoria e invenzione futurista*, Luciano De Maria, (ed.), Milano, Mondadori, 1990:65-80 (1968)

PEER, ANDRI

1950 «Pangronds» da Cla Biert, en: *Fögl Ladin* 28-2-1950

1961 *Harte Fäuste und ein warmes Herz. Rückblick auf Leben und Werk Ernest Hemingway's*, en: *Neue Bündner Zeitung* 8-7-1961

1976 «Sendas». Hendri Spescha, en: *Fögl Ladin* 20-8-1976

RIATSCH, CLÀ

1998 *Mehrsprachigkeit und Sprachmischung in der neueren bündnerromanischen Literatur*, Chur, Bündner Monatsblatt

SEGRE, CESARE

1999 *Avviamento all'analisi del testo letterario*, Torino, Einaudi (1985)

